

Μαρμάρινα κυκλαδικά ειδώλια από τον Θολωτό Τάφο Γ, την Περιοχή των Βράχων και άλλους χώρους του νεκροταφείου στο Φουρνί.

ΟΙ ΑΡΧΑΝΕΣ ΚΑΙ Ο ΕΞΩΚΡΗΤΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Η Κρήτη, το νησί στη μέση της θάλασσας, κατά την ομηρική ρήση (*Οδύσσεια*, τ 171-172), έχει αρκετή αυτάρκεια, όσον αφορά στα βασικά προϊόντα διατροφής αλλά και ζωής. Όμως η ανάγκη της επικοινωνίας, ο πολυτελής βίος, που απαιτούσε εκλεπτύνσεις, και ίσως ακόμη τη τάση για εξερεύνηση ώθησαν τους μινωίτες στην ανάπτυξη σχέσεων με τον εξωτερικό κόσμο, όχι μόνο για πρόσκτηση νέων αγαθών, αλλά επίσης και των απαραίτητων γι' αυτούς ιδών. Ήδη από τη Νεολιθική εποχή χρονολογούνται οι επαφές της Κρήτης με την ηπειρωτική Ελλάδα, το Αιγαίο και τη Μ. Ασία. Και στην εποχή του Χαλκού οι επαφές πυκνώνουν όχι μόνο με τις πιο πάνω περιοχές, αλλ' ακόμη την Κύπρο, την Ανατολή και την Αίγυπτο.

Έφη Σακελλαράκη
Αρχαιολόγος

Οι επαφές της Κρήτης με την Αίγυπτο είναι ιδιαίτερα τεκμηριωμένες, όχι μόνο από την εισαγωγή και εξαγωγή διάφορων αντικειμένων, που ήλθαν στο φως στις δύο περιοχές, και ακόμη πρώτων υλών, αλλά το σημαντικότερο, από γραφτές αιγυπτιακές φιλολογικές πηγές. Οι Κεφτιού, όπως ονομάζονται οι μινωίτες στην Αίγυπτο, αντίστοιχα με την ονομασία Κάπταρα των μεσοποταμικών πηγών και την Κάφτορ-Κρήτη της μετάφρασης των Εβδομήκοντα της Βίβλου, αναφέρονται επανελημμένα σε ποικιλά αιγυπτιακά κείμενα και σε διάφορες περοχές. Π.χ., αναφέρονται κρητικά λαμπτήρες και μαγικές πησεις στη γλώσσα των Κεφτιού, γίνεται μνεία κρητικών λέξεων σε σχολικούς πίνακες, η ονομάτων διάφορων κρητικών πολέων, πιθανότατα από ταξιδώτες, της κατεργασίας αγγείων «του τύπου των Κεφτιού», κλπ. Εξαιρετικής σημασίας για τις σχέσεις των δύο λαών είναι οι τοιχογραφίες που ήλθαν τελευταία στο φως στην Tell-el-Daba, την αρχαία Αβραί, στο δέλτα του Νείλου. Πρόκειται για μινωικές τοιχογραφίες, κατακευασμένες από τους καλύτερους μινωίτες ζωγράφους, που αποδίδουν γνωστά κρητικά θέματα, π.χ. ταυροκαθάψια και κυνηγία ταύρων σε λαβύρινθο. Και μόνο η ύπαρξη ενός οικόδομηματος στη φαραωνική Αίγυπτο, διακοσμημένου με τοιχογραφίες ύψιστης καλλιτεχνικής ποιότητας, καταδεικνύει αναμφίβολα οι παραλακές θέσεις ήταν καίριες. Είναι γι' αυτό χαρακτηριστικά τη ευρήματα του ανακτόρου της Ζάκρου, με την σχετικά φωτή σε προϊόντα ενδοχώρα. Από τον Κομμό θα εξάγονταν αναμφίβολα οι παραλακές θέσεις ήταν καίριες. Είναι γι' αυτό χαρακτηριστικά τη ευρήματα του ανακτόρου της Ζάκρου, με την σχετικά φωτή σε προϊόντα ενδοχώρα. Από τον Κομμό θα εξάγονταν αναμφίβολα οι παραλακές θέσεις ήταν καίριες. Είναι γι' αυτό χαρακτηριστικά τη ευρήματα του ανακτόρου της Ζάκρου, με την σχετικά φωτή σε προϊόντα ενδοχώρα. Τα πλούσια ευρήματα των ανασκαφών στο λιμάνι της Κνωσού, στον Πόρο και στα Καταστάματα δεν υποδηλώνουν ίσως τον πλούτο μόνο της Κνωσού αλλά και της ενδοχώρας, στην οποία η ευφορία της περιοχής των Αρχανών είναι χαρακτηριστική. Ορισμένες κρητικές περιοχές σαν τις Αρχάνες, πλούσιες σε εξαγώγια αγροτική προϊόντα, όπως το κρασί και το λάδι, ακόμη και τα βότανα, στα οποία ενδεικτικά αναφέρονται οι αιγυπτιακές πηγές, όπως είδαμε, πρέπει να επειδαν πάντοτε σοφάρδ ρόλο στις εμπορικές αυτές επιχειρήσεις και το εξαγωγικό εμπόριο. Το γεγονός αυτό υποδηλώνεται άλλωστε στις Αρχάνες όχι μόνο από την ύπαρξη του Ανακτορικού Κέντρου, με την διοικητική

στηριχθεί, οι επιγραφές αυτές, που αναφέρουν τους μινωίτες μαζί με άλλους νησιώτες, δεν μπορεί παρά να απηχούν για τους Αιγύπτιους ένα σημαντικό νησιωτικό κράτος, υπονοώντας και τους ανώνυμους νησιώτες κάποιων νησιών του Αιγαίου που βρίσκονταν στη φαΐρα επιρροής της μινωικής Κρήτης.

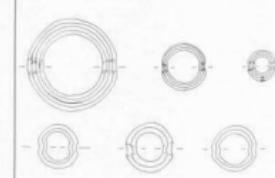
Έτσι μόνο μπορεί να αξιολογηθούν σωστά ενεπίγραφα βασιλικά δώρα, του Φαραώ Κυανή του μεγάλου Τούμβωστο του Γ', που βρέθηκαν στην Κρήτη, δώρα στους «αδελφούς» βασιλείς της μεγαλονήσου. Σ αυτές τις συνήθεις οι μινωίτες διελήγαν το διαμετακομιστικό εμπόριο με την Αίγυπτο και έπλεαν στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, αφού δεν υπήρχε αιγυπτιακό ναυτικό για τις αναστέξ θάλασσες, παρά μόνο στο Νείλο.

Τις εμπορικές αυτές επιχειρήσεις ασφαλώς θα αναλάμβανε στα χρόνια της αικής το σύνολο των διοικητικών μονάδων της Κρήτης, υπό την εποπτεία του μεγίστου κέντρου, της Κνωσού. Ισως θα ήταν παράπολο μα να αποδώσει κανείς σε καθεμιά περιοχή της Κρήτης και κάποια ειδική συνεισφορά της στις υπερπόντιες αυτές επιχειρήσεις. Αναμφίβολα οι παραλακές θέσεις ήταν καίριες. Είναι γι' αυτό χαρακτηριστικά τη ευρήματα του ανακτόρου της Ζάκρου, με την σχετικά φωτή σε προϊόντα ενδοχώρα. Από τον Κομμό θα εξάγονταν αναμφίβολα οι προϊόντα της Φαιστού και της Μεσαράς. Τα πλούσια ευρήματα των ανασκαφών στο λιμάνι της Κνωσού, στον Πόρο και στα Καταστάματα δεν υποδηλώνουν ίσως την Κνωσού αλλά και της ενδοχώρας, στην οποία η ευφορία της περιοχής των Αρχανών είναι χαρακτηριστική. Ορισμένες κρητικές περιοχές σαν τις Αρχάνες, πλούσιες σε εξαγώγια αγροτική προϊόντα, όπως το κρασί και το λάδι, ακόμη και τα βότανα, στα οποία ενδεικτικά αναφέρονται οι αιγυπτιακές πηγές, όπως είδαμε, πρέπει να επειδαν πάντοτε σοφάρδ ρόλο στις εμπορικές αυτές επιχειρήσεις και το εξαγωγικό εμπόριο.

Το γεγονός αυτό υποδηλώνεται άλλωστε στις Αρχάνες όχι μόνο από την ύπαρξη του Ανακτορικού Κέντρου, με την διοικητική

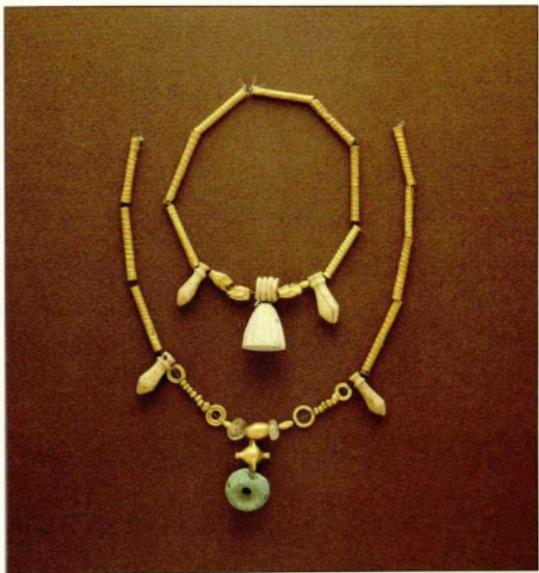
Εγχάρακτη πυξίδα από το Ταφικό Κτήριο 6

Σχέδια χρυσών χαντρών από τον Θολωτό Φουρνού και το λεγόμενο θησαυρό της Θερμής Βεροίας.

του οργάνωση, που καταδεικνύεται από την ανεύρεση πινακίδων της Γραμμικής Α Γραφής, αλλά καπό από την οργάνωση και τον πλούτο του νεκρατοφεύου, όπου ήλθαν στο φως και διάφορα εισηγμένα αντικείμενα.

Το άνοιγμα των Αρχανών στη θάλασσα στο βορρά είναι ήδη έκδηλο στην τρίτη χιλιετριδή π.Χ., στο προανακτορικό Φουρνού. Οπως είναι γνωστό, οι εισαγωγές κυκλαδικών αντικείμενων στον νεκρατοφεύο των Αρχανών είναι άφθονες. Λεπτίδες οψιανού, πήλινα και μαρμάρινα αγγεία, κυρίως ίσως μαρμάρινα κυκλαδικά ειδώλια ήλθαν στο φως στο Θολωτό Τάφο Γ', στη λεγόμενη Περιοχή των Βράχων, αλλά και αλλού. Οι λεπτίδες του οψιανού, που βρέθη-

Χρυσά περιδέραια με περίπτωτα από τον Θολωτό Τάφο Γ στο Φουρνί.

Αιγυπτιακοί σκαραβαῖοι από τα Ταϊφικά Κτήρια 6 και 7 στο Φουρνί.

καν στο νεκροταφείο, συχνότατα μάλιστα ακέραιες, είναι πάμπολλες, χαρακτηριστικά περισσότερες από διάφορες άλλες κρητικές θεσείς.

Είναι όμως σημαντικότερο πώς τα εισηγμένα μαρμάρινα κυκλαδικά ειδώλια των Αρχανών, και μάλιστα διάφορων διακριβωμένων τύπων, του τύπου Σπεδός, του τύπου Δωκαθίσματα, του τύπου Κουμάστας, του τύπου Αγ. Ονούφριος, ανέρχονται συνολικά σε 25, είναι δηλαδή περισσότερα από όσα γνωρίζουμε από όλη την υπόλοιπη Κρήτη. Δεν υπάρχει αμφιβολία, πώς στις γνωστές αναπτυγμένες σχέσεις της βάρειας παραλίας της Κρήτης με τις Κυκλαδίδες ο εύρωστος οικονομικά προανακτορικός οικισμός των

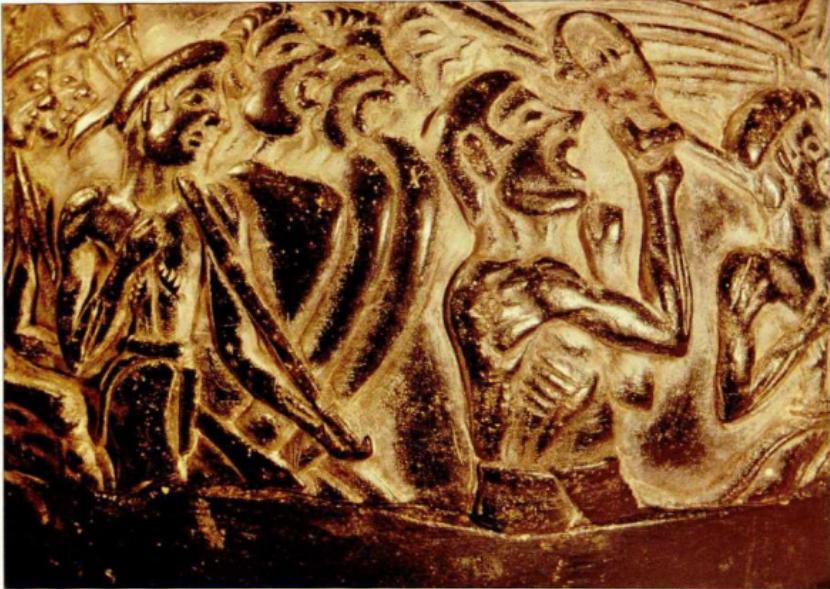
Αρχανών έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο, αφού ήταν βέβαια ο σημαντικότερος, ως φάίνεται, οικισμός της βόρειας κεντρικής Κρήτης.

Οι επαφές των Αρχανών με τα κυκλαδικά νησιά είναι τόσο έντονες και διαρκείς, που επηρεάζουν γενικότερα και τον μινωικό τρόπο ζωής. Είναι αξιοσημειώτη γι' αυτό η ανεύρεση στον Θολωτό Τάφο Γ Γελεφάντινων περονών, όπως οι περονές στη μινωική Κρήτη είναι σπάνιες, αφού δεν χρειάζονται για τη στέρεωση του ελαφρού μινωικού ενδύματος. Μία μολυβδίνη σφραγίδα από το Φουρνί, μοναδική σαν ύλη για την Κρήτη, θυμίζει πάλι τις Κυκλαδίδες, καθώς και διάφορα αστηρέμνα μικροαντικείμενα. Κά-

ποια περιάπττα θυμίζουν κυκλαδικούς τύπους, όπως και κάποια λίθινα οξύληκτα ειδώλια. Γιατί με τις επικοινωνίες των λαών δεν μεταφέρονται μόνο προϊόντα αλλά και ιδέες διάφορων ειδών.

Ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της σχέσης των Αρχανών με τις Κυκλαδίδες είναι ένα ακέραιο κυκλαδικό ειδώλιο, του τύπου με τα διπλωμένα χέρια, που ήθει στο φως σταν Θολωτό Τάφο Γ, αξιοσημειώτο για την ύλη του, το ελεφαντόδοντο. Οπως είναι γνωστό, στις Κυκλαδίδες, όπου αφονεί το μάρμαρο, είναι άγνωστο το ελεφαντόδοντο, και για την κατασκευή κυκλαδικών ειδώλιών χρησιμοποιείται κόκαλο μόνο σε γειτονικές περιοχές, στην Εύβοια και την Αττική. Είναι γι' αυτό πιθανό ότι το ελεφαντίνιο κυκλαδικό ειδώλιο υποδηλώνει την κατασκευή του από κάποιον Κυκλαδίτη τεχνίτη στην Κρήτη, και μάλιστα στις Αρχανές που, όπως είδαμε, βρίσκονταν σε σεντή επαφή με τα κυκλαδικά νησιά. Είναι πιθανό ότι οι σχέσεις των Αρχανών με το βορρά δεν περιορίσθηκαν μόνο στις Κυκλαδίδες, αλλά επεκτάθηκαν στην Πελοπόννησο και τη Μικρά Ασία. Τέσσερις χρυσές χάντρες, που ανήκαν σε περιδέραιο, πάντα από το Θολωτό Τάφο Γ στο Φουρνί, είναι σχετικά ενδεικτικές. Αυτές οι χάντρες δεν είναι κάποιου κοινού τύπου, που θα μπορούσε να έχουν δημιουργηθεί από απλές, πρακτικές ανάγκες, ανεξάρτητα και οπουδήποτε της γης, αλλά αντίθετα είναι εξαιρετικά ιδιομορφες. Γιατί πρόκειται για δύο συγκεντρικούς, ενυψημένους κύκλους, με μεγάλο σχετικά εσωτερικό κενό, που οι τρύπες συνάρτησής τους ανοιγούνται φυσικά στην περιφέρεια. Το όποιο νήμα περνά είναι βέβαια ορατό στο εσωτερικό κενό, εκτός κι αν καλυφθεί από άλλες, μικρές, κάποιου κοινού τύπου, χάντρες. Ακριβέστατα θώματα με τις περιττήνες αυτές χρυσές χάντρες των Αρχανών είναι άλλες, από τον λεγόμενο θήσαυρο της Θυρεάπιδας της Πελοποννήσου στα Βερόλινο, αλλά και από τον περίφημο «Θησαυρό του Πριάμου» της Τροίας. Κι αυτό βέβαια υποδηλώνει την επαφή των Αρχανών και μ' αυτές τις περιοχές.

«Ηδη στην τρίτη χιλιετρίδα π.Χ., αλλά περισσότερο βέβαια στη

Λεπτομέρεια της μορφής που κρούει το σείστρο, από το περίφημο λίθινο "αγγείο των θεριστών" από την Αγ. Τριάδα.

δεύτερη, οι σχέσεις των Αρχανών δεν περιορίζονται στο βαρρά, αλλ' επεκτείνονται και σε άλλες περιοχές, στην Ανατολή και στην Αίγυπτο. Δεν είναι μόνο οι ύλες που προέρχονται απ' αυτές τις περιοχές, ελεφαντόδοντο, που χρησιμοποιείται σε τέτοια αφθονία στις Αρχανές, και τόσες ημιπολύτιμες πέτρες, αμέθυστος και σάρδιος, αχάτης αλλά και ίασπις, που ήλθαν και πάλι στη φως στις Αρχανές, κατεργασμένες βέβαια στην Κρήτη σε διάφορα κοσμήματα ή σφραγίδες. Το σημαντικότερο εύρημα εισαγωγής ημιπολύτιμου λίθου στην Κρήτη προέρχεται χαρακτηριστικά από το Δωμάτιο 4 του Ανακτορικού Κτηρίου στην Τουρκογειτονία. Πρόκειται για ένα κομμάτι ίασπι, από το οποίο θα μπορούσαν να κατασκευασθούν κάποιες δεκάδες σφραγίδες. Και είναι βέβαια ακόμη κι οι εισαγωγές έτοιμων, κατεργασμένων αντικειμένων, όπως αυτά που ήλθαν στη φως πάλι στην ανασκαφή των Αρχανών.

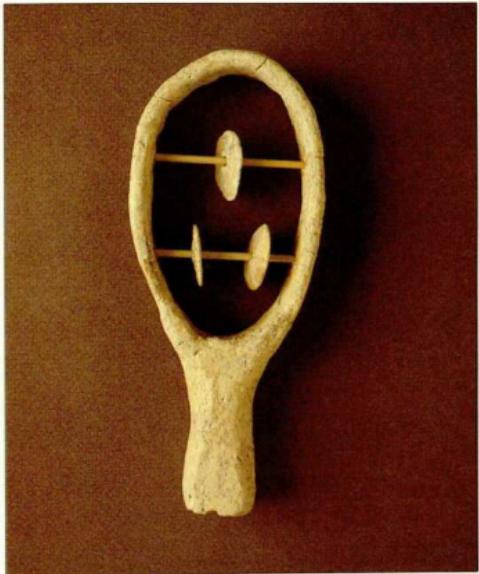
Δύο σκαραβαίοι από φαγεντιανή, που βρέθηκαν στα Ταφικά Κτήρια 6 και 7 στο Φουρνί, είναι αναμφίβολα εισαγωγές από την Αίγυπτο. Από την συροπαλαιστινική ακτή προέρχεται ένας μοναδικός

σφραγιδοκύλινδρος από lapis lazuli, που βρέθηκε στο Ταφικό Κτήριο 5. Κι από το Ταφικό Κτήριο 3 προέρχεται ένα ακέραιο σφαιρικό αγγείο από διορίτη, κατασκευασμένο χωρίς ομφιβολία στην Αίγυπτο, και μάλιστα στην περίοδο του λεγόμενου αρχαίου βασιλείου.

Οι επαφές με την Αίγυπτο θα πρέπει και πάλι να ήταν πυκνότερες, αν κρίνει κανείς από διάφορα ευρήματα της ανασκάψης των Αρχανών, τα οποία σχετίζονται με διάφορους τρόπους με τη χώρα των Νείλου. Παραδείγμα, μια αριστοτεχνική ελεφάντινη σφραγίδα από το Ταφικό Κτήριο 6 στο Φουρνί, της λεγόμενης καπηγορίας των θριαμφοφικών. Η σφραγίδα αυτή έχει το πλαστικό σχήμα μιας μύγας; Δεδομένου ότι οι πρώμες μινωικές σφραγίδες, και μάλιστα οι θριαμφοφικές, πιστεύεται πώς χρησιμοποιήθηκαν και σαν φυλαχτά, για κάποια μαγική έννοια που θα υποδηλώνει και το σχήμα, η σφραγίδα από τις Αρχανές μοιάζει προβληματική. Όμως ο Όμηρος αργότερα συσχετίζει το έντομο με το θάρρος (μύης θάρρος, Ιλιάδα, Ρ 570). Και όπως έχει υποστηριχθεί από τους φιλολόγους, ο συμβολι-

σμός αυτός έχει αιγυπτιακή προέλευση, γιατί μόνον εκεί, στο πλήθος των επίμων επιθετικών αιγυπτίων, είχε δοθεί αυτή η έννοια, έτσι που ακόμη και ο Φαραώ έδινε το παράστιμο χρυστή μύγας στους πιο γενναίους του πολεμιστές. Είναι λοιπόν πιθανό, πως ένας τέτοιος συμβόλιμος κρύβεται και στην ελεφαντινή σφραγίδα των Αρχανών. Οι σχέσεις με την Αίγυπτο υποδιώνονται ωμάς καθαρότερα και σ' ένα άλλο, σημαντικότατο εύρημα των Αρχανών, το μοναδικό για την Κρήτη και το Αιγαίο πήλινο σείστρο, που ήλθε στο φως στο Ταφικό Κτήριο 9 στο Φουρνί. Γιατί είναι γνωστή η χρήση αυτού του μουσικού οργάνου στην Αίγυπτο, ιδιαιτέρα στη λατρεία της Ιαΐδας, και η μεγάλη του διάδοση, που μαρτυρείται από τον τεράστιο αριθμό παραδειγμάτων από χάλκο και φαγεντιανή, που έχει έλθει στο φως.

Και μόνο η αναφορά τόσων αντικειμένων στις Αρχανές, που προδίδουν εξωκρητικές επιδράσεις, αλλά και άλλων, ασφαλώς εισηγήμενων, δείχνει καθαρά πώς ο μεσόγειος αυτός κρητικός χώρος δεν μόνο δεν ήταν απομονωμέ-

Πήλινο σείστρο από το Ταφικό Κτήριο 9 στα Φουρνιά.

Ανατολικός σφραγιδοκύλινδρος από lapis lazuli από το Ταφικό Κτήριο 5 στα Φουρνιά.

νος στην τρίτη και δεύτερη χιλιετρίδα π.Χ., αλλ' αντίθετα βρισκόταν σε στενή επαφή ακόμη και με μακρινές περιοχές. Μία σύγκριση των ευρημάτων, που αναφέρθηκαν πιο πάνω, με ευρήματα, άλλων, ιστοδύναμων ίσως, κρητικών χώρων, ακόμη και των Μαλιών ή της Ζάκρου, που είναι κατά πολὺ λιγότερα, είναι χαρακτηριστική. Δεν αποκλείεται κάποια μεμονωμένα αντικείμενα, απ' όσα αναφέρθηκαν, να έφθασαν στις Αρχαίνες όχι απευθείας από τους τόπους προέλευσής τους αλλά με ποικιλούς διαμετακομιστικούς τρόπους. Έχει π.χ. υποτεθεί σχετικά πώς τα λίθινα πρωτοδύναστικά αγγεία, σαν αυτά των Αρχανών, δεν ήρθαν στην Κρήτη την τρίτη χιλιετρίδα

π.Χ., όταν κατασκευάσθηκαν, αλλά τη δεύτερη, από συλήσεις τότε πρωτοδύναστικών τάφων.

Με τις στημερινές γνωσίες μας είναι φυσικά αδύνατο να διακριθεί ο μηχανισμός αυτών των σχέσεων των Αρχανών με μακρινές περιοχές, που δεν θα ήταν βέβαια ο ίδιος και για όλες τις χρονικές περιόδους. Είναι ίσως πιθανό ότι στην τρίτη χιλιετρίδα π.Χ. οι σχέσεις αυτές ήταν αυτοδύναμες. Στη δεύτερη ημίσεως χιλιετρίδα, με την οργάνωση της κεντρικής εξουσίας, και φυσικό τη γεννίαση της «μεγάλης», ακόμη και κατά τον Ομηρού, Κνωσού, είναι πιθανό πώς οι Αρχαίνες εντάσσονται φυσιολογικά στη σφαίρα επιρροής της. Όπως ημών φάίνεται από τα μέχρι τώρα ευρήμα-

τα, ακόμη και τότε οι Αρχαίνες έπαιξαν ένα δυναμικό ρόλο στις γενικότερες σχέσεις τής μεγαλονήσου με τον εξωτερικό κόσμο.

Βιβλιογραφία

- Ε. Σαπουνά-Σακελλαράκη, *Μινωικό Ζύμα*, Αθήνα 1971, 224-35.
- W. Helck, *Die Beziehungen Ägyptens und Vorderasiens zur Akāis, bis ins 7. Jahrhundert V. Chr.*, Darmstadt 1979.
- M. Bietak, "Der Friedhof in einem Palastgarten aus der Zeit des späteren Mittleren Reiches und andere Forschungsergebnisse aus dem östlichen Nildelta (Tell-el-Daba 1984 - 1987)", *Ägypten und Levante* II, 1991.
- C. Reinholdt, "Der Thyreatis Hoffund in Berlin. Untersuchungen zum vormykenischen Edelmetallschmuck in Griechenland", *JdI* 108, 1993, 1-41.
- Ε. Σαπουνά - Σακελλαράκη, "Το ειδώλιο του Σαμτά και τα διμορφά λίθινα ειδώλια της πρώιμης εποχής του χαλκού στην Κρήτη", *ΑΕ* 1983, 44-74.
- E.-J. Sakellarakis, "The Keftiu and the Minoan Thalassocracy", σε R. Hägg-N. Marinatos (εκδ.), *The Minoan Thalassocracy, Myth and Reality*, Stockholm 1984, 197-202.
- L. Pomerance, "The possible role of tomb Robbers and Viziers of the 18th Dynasty in confusing Minoan Chronology", σε *Antichità Cretesi: Studi in Onore di Doro Levi*, 1, Catania 1973, 21-30.
- V.E.G. Kenna, "Three cylinder seals found in Crete", *Kρητ. Χρον.* 21, 1969, 351-64.

Archanes and the World Beyond Crete

E. Sakellarakis

Archanes developed relations with the Cyclades, Troy, Egypt and Syria during the early phases of Minoan civilization, already in the Prepalatial years, and continued so later, during the period of Minoan thalassocracy, from the eighteenth to the sixteenth century BC. The multitude of ivory, bronze and gold objects, and especially a seal-cylinder from the East as well as the scarabs, the Cycladic idols, the Trojan-type jewelry found in the cemetery at Fourni, etc., are substantial proofs of the relations that the inhabitants of this fertile region had developed with the world beyond their island.